

МОЛИТВА ГОСПОДНЯ В УКРАЇНСЬКІЙ ТА РОСІЙСЬКІЙ ПОЕЗІЇ (ПОРІВНЯЛЬНИЙ АСПЕКТ СВІТОГЛЯДНОЇ ПАРАДИГМИ)

У статті розглядаються основні тенденції у процесі творчого засвоєння українськими і російськими поетами базових концептів сакрального тексту найавторитетнішої християнської молитви «Отче наш». Виходячи з переконання, що молитва є дзеркалом духовної зрілості людини, а Молитва Господня – взірцем молитовного звернення до Бога, яке стисло репрезентує усе християнське вчення, дослідниця поставила за мету з'ясувати взаємодію етичних домінант християнства з індивідуально-авторською аксіологією та національною своєрідністю в контексті провідних філософських, естетичних, соціально-історичних тенденцій доби.

Ключові слова: Молитва Господня («Отче наш»); молитва канонічна; молитва віршована / поетична; сакральний текст; художня рецепція; українська/російська поезія.

Загальновідомо, що християнин має спочатку засвоїти цінний *соборний* досвід молитви і лише тоді приступати до Бога зі своїми *особистісними* інтенціями, оформленими суто індивідуальними вербальними засобами. Це обумовлено тим, що, на відміну від соборної молитви, в індивідуальному молитовному зверненні набагато яскравіше проявляється власна воля молільника, яка в разі розходження з Божою волею може зашкодити людині. Молитви ж угодників Божих апріорі «поставлені правильно»: адже вони онтологічні (себто є плодом дії Святого Духа) та синергійні (у літургійній молитві віра, богослов'я і життя сходяться в одне); тому завдяки своїй універсальності можуть діяти на людину непомітно, і навіть супроти її волі [7, с. 157–158]. Християнська Церква, засвоївши досвід старозавітної молитви, увібравши в себе деякі молитви з Євангелія та Апостольських Послань, а також оригінальні молитви, створені св. отцями Церкви (такими, як св. Іоанн Златоуст, св. Василь Великий, св. Григорій Богослов, преп. Антоній Великий, преп. Макарій Великий, преп. Єфрем Сирієць, преп. Іоанн Дамаскін, преп. Симеон Новий Богослов та інші), сформувала стійкий, хоча й досить гнучкий, динамічний змістовий канон, який вона дбайливо підтримує впродовж століть.

Найавторитетнішою з-поміж християнських канонічних молитов є Молитва Господня (або «Отче наш»), оскільки, по-перше, за Євангелієм, її дав сам Господь Ісус Христос у відповідь на прохання апостолів навчити їх молитись (Мт., 6:9–13). По-друге, вона, за словами св. Симеона, архієп. Солунського, стисло охоплює всю Євангельську істину [5, с. 522]. По-третє, вона дає вичерпне розуміння про форму й зміст християнської молитви, оскільки містить усі можливі в ній структурні складові, а саме: прикликання Творця, адресоване Йому славослів'я і сім про-

хань, зосереджених переважно на духовному вдосконаленні людини. І навіть прохання про хліб насущний отці Церкви, зокрема препод. Кассіан Римлянин, трактує як щоденну потребу людини зміцнювати своє серце духовним знанням у сьогоденному (тобто земному) житті [7, с. 410–411].

Зважаючи на те, що молитва є дзеркалом духовної зрілості людини [6, с. 120], а Молитва Господня – взірцем християнського звернення до Творця, яке стисло репрезентує християнське вчення загалом, аналіз поетичних модифікацій «Отченашу», вважаємо, мусить з найбільшою очевидністю оприявнити особливості засвоєння національними поетами і репрезентативного молитовного канону в контексті провідних етико-філософських та естетичних тенденцій доби загалом, і відповідні індивідуально-авторські морально-ціннісні й світоглядні домінанти зокрема.

Варто згадати, що традиція літературної інтерпретації канонічних молитов у східнослов'янському культурному просторі сягає часів другого південнослов'янського впливу. При цьому саме молитва «Отче наш», за версією К. Тарановського, уже в церковнослов'янському біблійному перекладі була відтворена не прозою, а руським молитовним віршем [14]. Згідно з цією концепцією, «Отче наш» розпадається на два п'ятивірші, де 5-й і 10-й рядки закінчуються каденцією (позбавленням ритмічної напруги), а решта вісім рядків – позначені специфічним у молитвослівному вірші ритмічним сигналом, у функції якого виступають дві граматичні форми – кличний відмінок і наказовий спосіб та синтаксична інверсія:

*Отче наш, иже еси на небесах,
Да святится имя твое,
Да придет царствие твое,
Да будет воля твоя,
Яко на небеси и на земли.*

*Хлеб наш насущный даждь нам днесь,
И остави нам долги наша,
Яко же и мы оставляем должником нашим,
И не введи нас во искушение,
Но избави нас от лукавого* [14, с. 257].

Власне художнє переосмислення та актуалізація базових концептів Молитви Господньої в українському дискурсі починається лише з XVII ст. Так, першою віршованою інновацією «Отчешашу» на східнослов'янському ґрунті стала, вочевидь, лірико-філософська поема українського богослова й письменника Кирила Транквіліона-Ставровецького «Похвала пренасвѣтѣйшей персонѣ Отцовской» (із збірки «Перло многоцѣнное»), поява якої припадає на середину XVII ст. – знаменний в історії української літератури період, позначений не лише пануванням «впорядкованого», себто силабічного вірша, а й справжнім розквітом жанру віршованої молитви. Так, «Похвала пренасвѣтѣйшей персонѣ Отцовской» К. Транквіліона-Ставровецького, яка є складовою частиною більш великої панегіричної композиції – книги «Перло многоцѣнное», відзеркалює загальну тенденцію вітчизняних поетів XVII століття тлумачення Святого Письма у річищі поєднання дидактичної місії з грою слів і семантичних відтінків, себто герменевтики з риторикою [8, с. 100]. Жанр «похвали», до якого звернувся Кирило з метою художньої інтерпретації «Отчешашу», до того ж є основним жанром риторики з притаманними їй апріорним подивом перед кожним предметом і ключовою ідеєю ясності, себто з готовністю водночас і до славослів'я, і до пояснювання. Вірші тут слугували художнім засобом привертання уваги до християнського вчення, аби «чловѣкъ охотнѣйшій был до читанья речій божихъ и таємниць збавеных, которыи суть почасті описаны сладкою мовою под метри...» [15, с. 231].

Відтворюючи загальну композицію Молитви Господньої, яку складають звернення зі славослів'ям та сім прохань, Кирило будує свій твір з вісьмох відповідних частин («статей») за принципом ампліфікації, себто семантичного розширення кожної інтенції релігійно-культурного тексту. Оскільки молитва становить собою одну з основних форм релігійної експресії, усі «статті» Кирилової «Похвали» орієнтовані і на те, щоб оживити зміст Молитви Господньої, і на те, щоб прославити Боже ім'я та Божий Промисел. Відмітною рисою всіх його «статей»-молитов є розгорнута риторична частина, де повторюються, варіюються та інтерпретуються ключові поняття окремої молитовної інтенції «Отчешашу». Уся поема Кирила пронизана почуттям безмежної віри й любові до Бога, подивом перед Його неосяжною величчю та безмірною надією на Боже Спасіння. І навіть неґації стосовно лукавого, якими просякнуті дві останні «статті» Кирилової поеми – це природна реакція адепта Бога на присутність у житті людини його антагоніста – «гнівливого і злосливого» (який «Бѣсится и пѣнить блудными нечистотами / А от убийства играє кривавыми волнами» [15, с. 242]).

Відтоді традиція модифікації Молитви Господньої в українській поезії триває й до сьогодні. Після К. Транквіліона-Ставровецького до художньої інтерп-

ретації «Отчешашу» зверталися такі поети, як Юрій Федькович, Михайло Старицький, Спиридон Черкасенко, Павло Штокалко, Осип Маковей, Микола Хвильовий, Євген Плужник, Марійка Підгірянка, Юрій Шкрумеляк, Володимир Янів, Дмитро Павличко, Семен Бабій, Антоніна Листопад, Василь Кредо та ін.

У поезії Нового часу прагнення митців за допомогою молитовної форми вдатися до морального самозаглиблення, відтворити власні думки і переживання щодо найважливіших проблем історії та сучасності позначилися й на характері віршових обробок Молитви Господньої. Почасті досить розгорнуті поезії-моління старожитнього періоду поступаються місцем набагато лаконічнішим віршованим зверненням до вищих сил. Переспіви, в яких автори майже буквально наслідують «дух і букву» першоджерела, складають помітну меншість (див.: «Молитва Господня («Отче наш»)» із «Віршованого молитвослова» В. Кредо). Переважна більшість українських інновацій Молитви репрезентують подальший розвиток започаткованої у вітчизняній поезії Шевченком романтичної традиції поєднання містичного почуття з вірою в можливість соціального раю.

Так, зокрема, якщо К. Транквіліон-Ставровецький у своєму парафразі Молитви Господньої говорить про Царствіє Небесне як про «сокровенное», «не мира сего лестивого» [15, с. 237], підкреслюючи його трансцендентну природу, то переважна більшість українських поетів (С. Бабій, Антоніна Листопад, Марійка Підгірянка, Ю. Шкрумеляк, П. Штокалко та ін.) прирівнюють Царство Небесне до земного благоденствія. Див., наприклад:

<...> І царство пресвяте Твоє
Най між людьми настане,
Най шезне з світу всяке зло,
Най зникне все погане [18, с. 134].

(П. Штокалко. «Отче наш», б/д) тощо.

До того ж, цілком знаходячись у річищі цієї основної тенденції, більшість поетів (Ю. Шкрумеляк, С. Бабій, Марійка Підгірянка, Антоніна Листопад та ін.) перетворюють «Отче наш» на певний варіант молитви за Україну – надзвичайно популярний в українському поетичному дискурсі. Див., наприклад:

Отче наш, що в небесієсі,
Україну нам спаси.
Най святиться Твоє ім'я
Й українське знам'я.
Най Твоє царство нам прийде,
Зірницею зійде.
Най воля Твоя буде нам,
України синам... [18, с. 139].

(М. Підгірянка. «Отче наш», б/д).

Наскрізним при цьому стає мотив страждання українського народу, який потребує Божої милості за минулі мучення, порятунку, а також міцного захисту від можливих негараздів у майбутньому:

<...> Ти з висот небесних бачиш наші труди,
Знаєш біль народу, чуєш плач дітей,
О, най Твоє Царство, Господи пребуде,
Царство мира й ласки, Господи святій! [18, с. 161]

(Ю. Шкрумеляк. «Отче наш!», б/д).

<...> Молимося за безвинно убієнних і мучених,
Страждальців за волю і гідність людську,
За великі жертви народні
На дорогах війни і в години великого смутку,
За дітей Твоїх українських [18, с. 319].

(С. Бабій. «Молитва», 1991)

Мотив святого мучеництва українського народу в підтексті присутній і в поезії Антоніни Листопад «Український Отченаш», в інтерпретації якої заключне мале славослів'я «В ім'я Отця, Сина і Святого Духа. Амінь» (що означає, по суті, «да буде так в ім'я Трьєдиного Бога»), модифікується завдяки новим ідеальним реципієнтам – «Матері», «українським дочкам», «Україні». Поставлені в один ряд з «Вітцем» і «Синоном» та «Великим Духом Святим», вони переорієнтовують усталену рецепцію читача, який починає сприймати традиційного ідеального адресата Молитви Господньої у розширеному діапазоні: і як велику українську родину (де є місце і матері, і синам, і дочкам), і як єдине Лице Боже (Отець, Син і Святий Дух) та Богоматір:

Отче наш... Що еси!
Хай святиться ім'я Твоє
На українській землі.
Хай буде воля Твоя в усій Україні.
Спаси і помилуй
Українські душі невинні.
І нас, винуватих, спаси.
Во ім'я Вітця, і Матері, й Сина.
І дочок українських.
Во ім'я України.
Во ім'я Великого Духа Святого
Направ на єдину священну дорогу
І нині, і присно, навіки віків.
Амінь... [18, с. 342].

Промовистим винятком із цієї основної тенденції громадянсько-патріотичного осмислення «Отченашу» в новочасній поезії є, наприклад, вставна молитва Осипа Маковея «Наш Отче, що на небесах еси...» із поеми «Герновий вінок», де саме прохання про Царство Небесне стає центральним мотивом твору, викликаючи відповідні ліричні роздуми, згідно з якими «царство боже, повне див / немов країну чарівну, прекрасну» [18, с. 104] поет знаходить у чистій душі «пророка» і «страждальця», вбитого «темнотою людською», вочевидь натякаючи на постать розп'ятого Христа. Звідси і мотив каяття, і прохання про духовну допомогу:

Бо ми слабі, бо ми слабі, о Боже!
Наш дух, як гадина, не має крил.
Твого царства віднайти не може,
прощати ворогам – не має сил.

Наш отче, що на небесах еси,
нехай прийде на землю власть твоя! [18, с. 104]

В українській літературі пореволюційних часів через радикальну зміну соціально-політичного, економічного життя, а головне – ціннісних орієнтирів спостерігаємо і більш кардинальне переосмислення Молитви Господньої. Так, наприклад, у вірші-стилізації

«Отче наш» Спиридона Черкасенка з усіх прохань Молитви поет обирає, вірогідно, найактуальніше на той час – про хліб насущний, трактуючи його в буквальному, суто прагматичному ключі:

Всесильний Отче! Хліб насущний
Подай ти нам хоч днесь...
І ніч, і день увесь
Молюсь тобі, о непорушний,
Холодний!
Дай хліба нам,
Твоїм рабам [18, с. 119].

Суттєва трансформація змісту канонічної молитви супроводжується тут запереченням жанрового канону християнської молитви загалом. Націленість «молільника» на отримання бажаного та очевидна відсутність у нього віри в Боже Провидіння перетворює молитовне звернення до Бога на абсурдний по своїй суті ультиматум з елементами інвективи:

Не дай же мукам вщерть
Залить серця, злобою п'яні,
І в бурі розпачу й зневір'я
Посипать попелом чоло,
Подрать одержу на ганчір'я
І за терпіння, за все зло,
Наш Отче пребайдужний,
Тебе навіки прокляти,
О осоружний!
То дай же хліба нам
І, мов голодним псам,
Здихать не попусти!.. [18, с. 119].

Загалом модифікація «молитви молитов» у вірші С. Черкасенка відбувається через пародіювання змісту сакрального тексту: величний, благоговійний тон Молитви Господньої сповнюється у цій інновації сатирично-викривальним пафосом, спрямованим безпосередньо на ідеального реципієнта, тобто Бога.

Ще одна тенденція в поетичному осмисленні молитви «Отче наш» у Новий час – переосмислення образу ідеального адресата згідно з «прогресивними» поглядами синів залізного віку на світобудову та його головну рушійну силу. Так, у Миколи Хвильового в поемі «В електричний вік» (фрагмент, що починається з рядка «Отче наш – електричної системи віку!..») місце Бога посідає технічний прогрес, у якому ліричний герой повністю розчиняється, охоче перетворившись на безлику частку великого механізму. Звідси й нова, в дусі залізного століття, антропоцентрична «триєдність», що протиставлена «застарілим» уявленням:

Я – це fuga!
Во ім'я ваших
Отця і Сина, і Святого Духа –
я – ми.

Слухай, чоловіче:
да не будуть тобі бозі другі,
тільки моє засмажене обличчя [17, с. 84].

Та ж сама ідея антропософського гуманізму – поклоніння ідеалу самоцінної людини, яка покладається лише на свою волю, міць та вірить лише у свій дух і

заповіти свого серця, – лежить і в основі ліричної ситуації вірша у прозі Олеса Бабія «Моя молитва» (1922), що становить собою стилізацію Молитви Господньої:

«<...>І нехай не шукаю чужих богів, не поклоняюся золотим тельцям, а приношу жертву самотньому Богові, що зветься Людина.

І не хочу знати іншого цілопаління, крім жертви праці та іншої молитви, крім колінопреклоніння Красі й іншого гімну, крім псалма Любові. <...>

Дабудет воля моя, дабудет.

Моя воля і більше нічия!

І даізбавлю себе сам – не од лукавого, а од знесилля, втоми й зневіри.

Амінь!» [18, с. 165]

А в поемі Євгена Плужника «Галілей» (1925–1926) ліричний герой уподібнює постаті Бога категорію часу, притім сучасного суб'єктові:

– Нехай буде воля твоя,

Часе мій,

На землі натомленій цій! [12, с. 168–169]

Ще одну тенденцію оприявнює Дмитро Павличко, котрий у своїй «Молитві» («Отче наш, Тарасе всемогутній...») (1965) замість Творця репрезентує обожнений образ видатної постаті національної історії – Тараса Шевченка (пор. з його віршем «Тарасе! Правдо вогнелика!...», 1964). Очевидно, вписуючи постать великого українського поета як ідеального реципієнта до структури стилізації найавторитетнішої християнської молитви, поет прагнув підкреслити надзвичайне, і навіть трансцендентне значення Шевченка як творця української нації:

Отче наш, Тарасе всемогутній,

Що створив нас генієм своїм,

На моїй землі, як правда, суціль,

Б'ючий у неправду, наче грим.

Ти, як небо, став широкоплечо

Над літами, що упали в грузь;

Віку двадцять першого предтечо,

Я до тебе одного молюсь [11, с. 229].

Услід за зміною ідеального адресата – містичного Творця на земного Тараса – в інновації Д. Павличка природно змінюється, порівняно з першоджерелом, і характер прохань, які під пером поета перетворюються на численні моління революційного та суспільно-морального змісту:

Язики отруйні й брехливі

Вогняним мечем пообтинай

Проколи серця товсті й ліниві

І гноївки випусти в Дунай.

Всіх вельмож – рабів німих і подлих –

Скинь в геєну, а слова хули –

Потурнацький, безголовий мотлох –

На вогнях оновлення спали<...> і т. д. [11, с. 263].

Відповідно до цього Д. Павличком переосмислюється і адресоване Богу славослів'я. Беручи за основу церковнослов'янський текст Молитви Господньої,

поет акцентує лише мотив слова, який виникає наприкінці твору і переосмислюється не в духовно-містичних категоріях, а в національно-культурних: «Да святиться слова блискавиця, / Що несе у вічну далечінь / Нашу думу й пісню. Да святиться / Між народами твоє ім'я. Амінь» [11, с. 264].

Вельми прикметно, що репрезентований Д. Павличком міфологічний підхід до зображення постатей національної історії та оцінки їхньої діяльності був характерним власне й для обожненого адресата його молитви Шевченка, який переосмислював відповідні постаті в дусі своєї історіософської концепції (докладно про це див.: [2, с. 66–67]). А початок традиції сакралізації саме Шевченкової постаті репрезентовано творчістю П. Куліша, котрий, як слушно зауважив М. Грушевський, «віддав поклін Шевченкові як великому світочеві українського відродження, прирівнявши його появу з приходом Христа» [4, с. 37]. Зважаючи на це, вірш «Молитва» Д. Павличка можна кваліфікувати як один з найпоказовіших виявів процесу сакралізації секулярного і десакралізації містичного, що загалом стає надзвичайно характерним для української поезії Нового часу.

Наприкінці 30-х – початку 40-х років ХХ ст. у творчості діаспорного поета Володимира Яніва актуалізується й барокова, започаткована К. Транквіліоном-Ставровецьким традиція розгорнутої («ампліфікаційної») інтерпретації Молитви Господньої. Наслідуючи загальний принцип побудови твору, який складається з семи окремих частин-поезій (усі написані 5-стопним ямбом), поет, однак, репрезентує зміст, що віддзеркалює новітні тенденції в переспіві сакрального тексту. У В. Яніва багатоскладова структура молитовної ситуації «Отчешашу» стала певною матрицею для передачі складних лірико-драматичних почуттів, замість риторики, що посідала головне місце у Кирила. Також на відміну від Кирила, який звертався до Творця у світлій радості подиву перед неосяжною мудрістю Божого Промислу, В. Янів прикликає ім'я Бога «з палаючих глибин нестримним криком, / У розпачі розчарувань – омани», слушно визначаючи свій переспів «Отчешашу» як «молитву скриту» «пристрасних бажань» [18, с. 373]. Але з огляду на те, що природа цих бажань поета є духовною, вражаюча щирість та емоційність його суб'єкта-молільника (який разом зі своєю батьківщиною переніс багато життєвих випробувань) не знищує сакральний зміст Молитви Господньої, а вияскравлює суть кожного з її концептів у контексті бурхливої і навіть трагічної сучасності.

Так, у першій частині твору, де переспівуються звернення і славослів'я Молитви Господньої (епіграф частини – «Отче наш, іже еси на небесах, Да святиться імя Твоє!») ліричний герой В. Яніва, як свого часу і молільник К. Транквіліона-Ставровецького, славить Творця, надаючи йому різні епітети та розгорнуті характеристики, що віддзеркалюють глибоке розуміння поетом сутності адресата звернення: «благий Владико», «могутній Пане», «Царю облаків, блакиті / І часу необнятого й простору, / Мільярдів зір, вогнених сонць, всесвіту, / Святої думки поступу і твору» [18, с. 373].

У другій частині твору, яка інтерпретує інтенцію «Да прийде царствіє Твоє», поет з притаманною йому

пристрасністю почуттів та поетичною витонченістю вибудовує прохання про Боже Царствіє. Дорівнюючи його Божому «живому, безсмертному слову», яке має вдосконалити людину, врятувавши від загибелі «не лиш вибрані...народи», молільник звертається до Господа з проханням просвітити духовні очі Його творинь.

У третій частині («*Да буде воля Твоя*») лірико-драматичне начало значно посилюється, оскільки прохання до Бога стосовно духовної допомоги супроводжується вербалізацією звичайних для людини коливань між сваволею, яка тягне до спокою і земного щастя, та необхідністю з подякою приймати всі випробування, що надсилає Господь. Але, попри всі сумніви, які викликала тривожна пам'ять про тяготи особистого життя, в молільника В. Яніва все ж перемагає віра в Боже Провидіння («Не слухай, Господи, прохань знемоги...») [18, с. 374].

У четвертій поезії-молитві, що присвячена інтерпретації інтенції «*Хліб наш насущний даждь нам днесь*», автор репрезентує подвійне розуміння цього молитовного вислову: і як прохання про найнеобхідніше для підтримки життя людини – хліб і працю («...Насущний, чорний хліб нам дай щоденно, / Добутий працею в кривавім поті» [18, с. 374]), і як «світло Слова», без якого також неможливо жити. Це дозволило авторові і оприявнити його ставлення до праці («І працю завжди дай мені – роботу, / Щоб жити я не мусив у безділлі...» [18, с. 375]), ідеальне бачення творчості, що має бути «віддыхом, не трудом», і висловити своє розуміння поняття «духовна їжа», під яким тут мається на увазі сила духу, віра, любов, добрі вчинки, «світла науки».

П'ята частина твору, базовим концептом якої є прохання «*І оставі нам долги наша, якоже і ми оставляем должником нашим*», збагачується соціальним мотивом, зокрема, темою України. Інспіроване молитовною інтенцією першоджерела каяття молільника, тут раптом перетворюється на сповідь, сповнену «сумніву й одчаю», оскільки ліричний суб'єкт В. Яніва щиро визнає свою неспроможність пробачити національним ворогам «страсті і біль народу»:

За храм збезчещений, собор в руїні,
За кров братів, мордованих в підвалах,
За смерти жах і голод в Україні,
За тих святих, що на хрестах вмирили,
Щоб діти вольними жили у славі,
За підступ, поєне в отруті лезо,
Сибір, Соловки, Казахстан, Березу... [18, с. 375].

Попри християнські заповіді, суб'єкт-молільник зізнається у відвертому бажанні покарання цих ворогів:

Або нехай покарані упадуть,
Подолали мечами ляжуть в порох,
Хай просять милостині і пощади!
Хай кається й покутує наш ворог! [18, с. 375]

Але, усвідомлюючи несумісність подібних висловів у зверненнях до Бога, який є любов, ліричний герой В. Яніва знаходить для себе компромісне рішення, формулюючи його спочатку у вислові «Прости їм, Боже! Я не маю права!» [18, с. 375], а наприкінці вірша у рядках: «То як в боях кривавих – нашим трудом /

Підступне плем'я впаде та лукаве / Й на згарищах збудуємо державу, / Прощу їм, хоч ніколи не забуду» [18, с. 375–376].

Як відомо, зміст Молитви Господньої обов'язково змушує реципієнта співвіднести себе не лише з Богом та Його святістю, а й з Божим антагоністом та його спокусами. З цієї точки зору цікаво було придивитися, які, можливо, «непрописні» духовні цінності відстоюватиме В. Янів у своїй розгорнутій інтерпретації висловів «*і не веди нас во іскушеніє*» (шоста поезія циклу), «*но избави нас от лукавого*» (сьома поезія циклу). Виявилося, що поряд з гріхами гордості й марнославства, помсти й заздрості, які його ліричний герой бажав би відвернути від своєї душі, поряд з прагненням міцної віри, яка б захистила праведних від лукавого, по-справжньому животрепетною для В. Яніва стає парадигма поета-пророка і палкого патріота, що її митець ставить вище навіть за кохання. Так, у шостій поезії-молитві мотив поета-пророка становить семантико-композиційний центр, підкреслений до того ж позалексичним засобом виразності (*enjambement*):

Не кинь в обійми кволої любові,
Щоб заглушив я в собі творчий голос //
Твоєї волі і Твоєї мови
І щоб без діл мені посивів волос,
Щоб я ходив в м'яких шовкових путах
І втратив над самим собою владу... [18, с. 376].

У сьомій поезії поет, благаючи Бога про спасіння від лукавого, чисті серця, чисті уста та освячені Богом шляхи, переводить свій варіант «Отчешашу» в український вимір, запитуючись, чи можна бути лукавим перед лицем пам'яті про гідних предків («Бо як лукавим, злим, безчесним бути // Між лицарством одважним до загину, / Над Доном, над святим Дніпром чи Прутом, / Між квітами – під небом України? [18, с. 376]. А завершує поему Янів своєрідним гімном квітучій українській землі – чудовому Божому витвору, якому, за поетом, не можна не помолитись, як і не можна його скривдити власною гріховністю.

Назагал парафраз Молитви Господньої В. Яніва – вагомий внесок поета у розвиток головної, суто української традиції особистісно-національної та злободенно-політичного прочитання сакрального тексту, але зі збереженням усіх головних морально-духовних концептів першоджерела.

* * *

Національна специфіка українських інновацій Молитви Господньої ще більш унаочнюється на тлі наявних в інших національних літературах парафразів і стилізацій цього сакрального тексту. Так, відомо, що в Західній Європі форма церковних молитов здавна широко використовувалась у світській поезії в різноманітних модифікаціях, зокрема, для жартівливих травестій, сатиричних нападок на папську курію (традиція сягає латинської літератури мандрівних школярів та монахів). А з XIV ст. молитовна форма наповнюється і безпосередньо політичним змістом: кілька епох залишили нам цілі групи парафрастичних молитов, котрі відгукуються на такі, приміром, поточні події, як Столітня війна, доба реформації, Семирічна війна; у Польщі – рокош Зебжидовського, Панська

конфедерація, розділи Польщі, Торговицька конфедерація.

У російській літературі аналогічного періоду умови, в яких вона розвивалася, як відомо, не дуже сприяли появі подібних сміливих модифікацій церковної молитви. А ті, що все ж виникають у Московщині з другої половини XVII ст., вирости цілком на слов'янському ґрунті і мали не стільки викривально-сатиричний, скільки гротесково-комічний характер («Служба кабаку» та ін.). Відлуння європейської традиції віршованої молитви-переробки *викривального* змісту доходять до російської літератури лише з другої половини XVIII ст. в перекладах, а далі знаходять собі поодиноких вітчизняних наслідувачів. Їхні твори долучилися до «підпільної» літератури, котра до того ж побутувала в рукописній формі. Хронологічно старшою з-поміж таких російських молитов-переробок, зв'язаних із західноєвропейською літературною традицією, є стилізація саме «Отченашу», котра зазвичай побутує під назвою «Ныне употребляемый саксонских крестьян Отче наш». Про біди саксонців, які перебували під гнітом прусських військ, що увійшли до них у 1759 р., говорили в Російській імперії багато (намагаючись схилити Англію до виступу проти Пруссії, сама Єлизавета Петрівна сприяла поширенню цих чуток, керуючись дипломатичними міркуваннями). Традиція приписує російську інновацію Михайлові Ломоносову. Наведемо тут фрагмент зазначеної поезії, яка викликає інтерес і з боку змісту, і з боку оригінальної форми:

Солдат скоро как в дом вступает, хозяина того
призывает *Отче!*
Имение и весь твой дом теперь стал не твой уж, *он наш.*
Молчит крестьянин, размышляет и внутренно
его ругает, *и же еси*
Щастливой век наш перервался, помощник
нам один *остался на небеси.*
Число злодеев есть безмерно, и нет достойного
в них верно.
Да святится.
Что все народы почитают, оне, о боже,
раздражают *имя твое...*
[1, с. 339].

Як слушно зауважає В. Адріанова-Перетц, ця віршована молитва, кому б вона не належала, є не перекладом, а переробкою німецької пародії (існувала в декількох редакціях), котра, однак, зберігає у своїх загальних рисах задум автора першотвору, зокрема головну особливість свого літературного оформлення – з останніх слів кожного рядка складається повний текст молитви Господньої [1, с. 339]. Такий стилістичний прийом, коли в текст літературного твору вмонтовується загальновідома словесна формула, має назву *аплікація*. М. Ломоносов, який, можливо, ознайомився з німецькою стилізацією «Отченашу» в закордонній поїздці, переробив плач баварських селян, котрим приписує його німецький оригінал, пристосовавши його до подій свого часу.

Дещо глибше коріння пустила на російському ґрунті інша іноземна стилізація Молитви Господньої, текст якої був перекладений з німецької мови і надру-

кований у журналі «Зеркало света» (Петербург) у № 82 за 23 липня 1787 р. з коротким поясненням сюжету. Ця переробка «Отченашу» – своєрідна ода на честь Фрідріха II, яка у специфічній вірнопідданській формі дозволяє виразити протест проти торгівельних привілеїв щодо продажу тютюну, які були надані цим монархом французам, а пізніше скасовані. Створено цю сатиричну молитву теж за допомогою прийому аплікації:

Великий монарх, непобедимый король Фридерик
Вильгельм вторый, *отче наш,*
Всемиловейший государь и князь *и же еси,*
Благодарение тебе и награда *на небесех,*
За уничтожение табачного откупа да святится *имя твое,*
Желаем, обещанная тобою милость *да придет,*
Всевышний благословит за то *царствие твое,*
Мы пребудем вечно твои верноподданные и возгласим:
да будет воля твоя,
Когда уничтожится откупное правительство, тогда мы
яко на небесех [1, с. 341].

Заключні слова цієї переробки «Отченашу», які відверто спрямовані проти французів («Ибо их всех оставит можно, яко они не существуют вовеки...»), очевидно, й стали надалі поштовхом до створення близького їй наслідування, але з орієнтацією вже на факти російського життя. Російська інновація «Отченашу», звернена до Олександра I з подякою за скасування торгівельних привілеїв іноземцям, – це досить обережна форма політико-економічного протесту вітчизняних торговців, котрі, дбаючи про свої матеріальні інтереси, збіглися з німецькими купцями на ненависті до французів, але не були зацікавлені вступати у відкриту сутичку з владою:

Великий государь, непобедимый, *Отче наш,*
Император Александр первой *и же еси,*
Всемиловейший земный царь, да будет тебе
благословенне и награждение *на небесех,*
За уничтожение откупов да святится *имя твое...*
[1, с. 342]

Але набагато більшого успіху в читачів до середини XIX ст. набуло інше наслідування того ж німецького оригіналу. Це – «Плач коллежских и титулярных советников», інспірованого указом від 6 серпня 1809 р., запровадженим М. М. Сперанським. Указ забороняв надавати чин колезького асесора і статського радника особам, які не мали університетської освіти або не склали іспит за певною програмою; у разі надання особі наступного чину вислуга років до уваги теж не бралася:

[Государ], мы сыны России зовем к тебе, *Отче наш!*
Милосерд, любезен нам и кроток *и же еси,*
Во все время в России [было] как *на небеси,*
На теперешнее время царствия твоего
да святится имя твое,
На нас титулярных и коллежских советников
да придет царствие твое,
А на тех молодых людей, кои по открытии
университетов не пошли учиться,
да будет воля твоя... [1, с. 344]

Наявні зразки «підпільної» російської літератури демонструють різноманітні можливості використання моделі канонічної молитви у літературі з сатиричною метою. Переробки Молитви Господньої в цьому ключі здебільшого будуються на зверненні або до Господа, або до верховної влади. При цьому в разі м'якої, непрямой сатири (німецько-російський варіант) звертання до можновладця має характер вихвалання та благання; а в разі орієнтації на сатиричне викриття (французький і польський варіанти) молитовно-комунікативна ситуація набуває відверто іронічного характеру та навіть містить знущання, зауважливане псевдолагідним тоном пародійного богозвернення. Загальновідомість молитви, котра для тогочасної більшості ще уособлювала позитивну програму поведінки, давала змогу в таких випадках підкреслити негативні сторони реальної дійсності, а будова сакрального тексту, що спирається на апеляцію до Царя Небесного, слугувала особливо зручною формою звертання до царя земного.

Але попри наявність в російському дискурсі XVII ст. (хай навіть «підпільному») сатиричних модифікацій церковних молитвослів¹, зокрема «молитви молитов», у подальшому розвитку національної поезії ця традиція художньої інтерпретації сакрального тексту не стала помітним явищем. З другої половини XVIII ст., коли почався підйом православного життя¹, найпоширеніший варіант віршованих обробок Молитви Господньої в російській поезії становить парафраз, орієнтований на пошук мовностильового еквівалента зі збереженням суті сакрально-містичного змісту стародавнього тексту. Так, приміром, поетичні інтерпретації Олександра Сумарокова («Отче наш, небесный Цар...») та Афанасія Фета («Всеобщий наш Отец, Который в небесах...») майже дослівно відтворюють текст «Отчешашу», щоправда, А. Фет дещо звукує зміст заключного прохання оригіналу («...И от лукавого избави самоненья» [19, с. 303]). «Отче наш» («Я слышал – в келии простой...») Платона Ширинського-Шихматова (про історію створення поезії див.: [10, с. 16–18]). побудовано як молитовну сцену, де герой («старик») також досить близько до тексту оригіналу промовляє «чудесную молитву» – парафрастичний «Отче наш». Більш відчутну семантичну трансформацію молитви Господньої можна було б очікувати в розгорнутих строфічних поезіях В. Кюхельбекера і С. Марізовської, побудованих за принципом послідовного семантичного розширення кожного вислову Молитви одним або декількома катренами. Однак і ці автори вирізняються досить дбайливим ставленням до первісного змісту культового тексту, репрезентуючи суто містичне осмислення першоджерела.

Ще одна риса, характерна для більшості російських інтерпретацій «Отчешашу» – наявність мотиву покаяння, зазвичай інспірованого проханнями про прощення «боргів», позбавлення від спокус та про спасіння від лукавого. Цей мотив звучить у розгорнутих варіаціях парафрастичних молитов В. Кюхельбе-

кера і С. Марізовської. У лаконічній молитві молільника П. Ширинського-Шихматова («старика») спостерігаємо навіть відсутній в оригіналі момент самоприниження адресанта: «И как прощам мы людей, / Так нас ничтожных пред Тобою, / Прости, Отец, Своих детей» [10, с. 16]. (Курсив наш. – *І. Д.*). У стилізації Костянтина Фофанова (1889) сповідально-покаянний мотив узагалі стає провідним, інспіруючи появу інших молитовних інтенцій суто духовного характеру:

Отче наш! Бог, в небесах обитающий,
Оку незримый, но зримый сердцами,
Все созидающий, все разрушающий,
Греющий землю живыми лучами.
Мы принесли Тебе в жертву бескровную
Нашу молитву в часы покаяния, –
Дай же, о Боже, нам пищу духовную,
Дай нам источник святого желания... [3, с. 216]

Щодо суспільно-історичного або навіть революційного прочитання Молитви Господньої, досить характерного для українського молитовного дискурсу, то подібні приклади в російській поезії є поодинокими. Деякою мірою до них можна віднести «Молитву» («Отче наш! сына моленью внемли!...») Якова Полонського, що становить собою часткову стилізацію двох канонічних молитов – «Отче наш» і Трисвяте. Написана в другій половині XIX ст., ця поезія є віддзеркаленням характерних для того часу романтичних прагнень щодо створення ідеального суспільства, побудованого на основі братської любові («...Братскую дай нам любовь на земли!» [19, с. 292]), розуму («Дух Святой! Правды источник живой! / Дай силу страждущему! / Разуму жаждущему / Ты вожделенные тайны открой!» [19, с. 292]) і свободи («Боже, спаси Ты от всяких цепей...» [19, с. 292]), зумовлених, очевидно, впливом популярних тоді ідей утопічного соціалізму та масонства. Невипадково після низки прохань ця поезія-молитва завершується справжнім революційним закликком: «Вставших на глас Твой услыши молитву, / И цепенеющую, / В лени коснеющую / Жизнь разбуди на святую борьбу!» [19, с. 292].

Таким чином, у російській поезії Нового часу перемогла тенденція інтерпретації Молитви Господньої в особистісно-духовному ключі з орієнтацією на збереження первісного релігійно-культового змісту її тексту, тоді як українські парафрази і стилізації «Отчешашу» віддзеркалюють прагнення поетів самовиразитися через глибоко емоційне переосмислення основних концептів сакрального тексту не тільки в морально-духовному напрямі, а й у промовисто національному та соціально-історичному руслі.

Наявні відмінності в художній рецепції Молитви Господньої українських й російських митців не випадкові і пов'язані, по-перше, з особливостями історичного розвитку двох народів, а по-друге, зі специфікою адаптації жанру молитви в цих національних літературах. Адже українська поезія наслідуює не лише романтично-бунтарський дух Шевченкової музи, а й західну (починаючи з часів Реформації) традицію більш вільної інтерпретації змісту релігійно-культових текстів, зі спиранням на сучасні тенденції в розвитку мови і вірша. Доречним тут буде згадати, що

¹ На цей час припадає здійснення просвітницької програми з реформування духовної освіти, закладеної у «Регламенті» Феофана Прокоповича. Це не могло не позначитися на культурі і літературі.

розколу Руської Православної Церкви в другій половині XVII ст. передувало зіткнення великоруської і південно-західноруської традиції, що було викликано не догматичними, а власне семіотичними і філологічними розбіжностями, котрі, однак, сприймалися суто в теологічному ключі [16, с. 313–361]. Таким чином, можна вважати, що статус-кво в практиці віршовано-

поетичного переосмислення Молитви Господньої (а отже – церковної молитви загалом) українськими і російськими митцями – результат дії різних тенденцій, які було закладено на початку самобутнього, хоча й взаємовпливового, розвитку віршування в обох національних літературах, обумовлених, у свою чергу, різними соціально-історичними умовами.

ЛІТЕРАТУРА

1. Адрианова-Перетц В. П. Образцы общественно-политической пародии XVIII – нач. XIX в. / В. П. Адрианова-Перетц // Труды Отдела древнерусской литературы. – М. ; Л. : АН СССР, 1936. – Т. 3. – С. 335–366.
2. Барабаш Ю. Тарас Шевченко: імператив України : Історіо- й націософська парадигма / Юрій Барабаш. – К., 2004. – 181 с.
3. Голгофа: Библейские мотивы в русской поэзии. – М. ; Харьков, 2001. – 464 с. – (Б-ка «Р. Х. 2000». Серия «В силе Духа»).
4. Грушевський М. В. тридцять роковини Куліша: Соціально-традиційні підоснови Кулішевої творчості / Михайло Грушевський // Україна. – 1927. – Кн. 1–2. – С. 10–38.
5. Добротолубіє в руском переведі : в 5 т. Т. 5/ [пер. с греч.]. 1883–1900. – Изд. 2-е, доп. – М., 1888. – (Репринт : Свято-Троїцька Сергієва Лавра, 1992). – 632 с.
6. Иоанн Лествичник, св. Слово о молитве с пояснениями ононого / Святой Иоанн Лествичный // Отцы церкви о молитве и трезвении. – М., 2001. – С. 119–155.
7. Иоанн Кассиан Римлянин. Писания / [Преподобный] Иоанн Кассиан Римлянин. – Мн. ; М., 2000. – 800 с.
8. Криса Б. Пересотворення світу: Українська поезія XVII–XVIII століть / Богдана Криса. – Львів, 1997. – 219 с.
9. Лепакін В. Ікона та іконичність / Валерій Лепакін. – Львів, 2001. – 288 с.
10. Марьянов Б. М. Сороколетня новість / Б. М. Марьянов // Наука и религия. – 1990. – № 12. – С. 16–18.
11. Павличко Д. Твори : в 3 т. Т. 1 / Дмитро Павличко. – К., 1989. – 501 с.
12. Плужник Є. Поезії / Євген Плужник. – К., 1988. – 415 с.
13. Святі почуття, закладені в молитву: антологія української літературної молитви / [упоряд., автор вступ. ст. і приміток В. І. Антофійчук]. – Бухарест, 2004. – 399 с.
14. Тарановский К. Формы общеславянского и церковнославянского стиха в древнерусской литературе XI–XIII вв. // О поэзии и поэтике / Кирилл Тарановский. – М., 2000. – С. 257–273.
15. Українська поезія: Кінець XVI – початок XVII ст. / упоряд. В. П. Колосова, В. І. Кречетень. – К., 1978. – 430 с.
16. Успенский Б. А. Этюды о русской истории / Борис Успенский. – СПб. : Азбука, 2002. – 480 с.
17. Хвильовий М. Твори : в 2 т. Т.1. / Микола Хвильовий. – К., 1990. – 650 с.
18. Хрестоматія української релігійної літератури : [у 2 т.]. Т. 2. Кн. 1. – Мюнхен ; Лондон, 1988. – 552 с.
19. Час молитви. Библейские мотивы в русской поэзии. – М.; Харьков. – 432 с.

И. И. Даниленко,

Черноморский государственный университет имени Петра Могилы, г. Николаев, Украина

МОЛИТВА ГОСПОДНЯ В УКРАИНСКОЙ И РУССКОЙ ПОЭЗИИ (СРАВНИТЕЛЬНЫЙ АНАЛИЗ МИРОВОЗЗРЕНЧЕСКОЙ ПАРАДИГМЫ)

Статья посвящена проблеме творческого осмысления украинскими поэтами XX века базовых концептов сакрального текста авторитетной христианской молитвы «Отче наш». Исходя из убеждения, что молитва является зеркалом духовной зрелости человека, а Молитва Господня – образцом молитвенного обращения к Богу, которое кратко представляет все христианское учение, исследовательница поставила целью выявить взаимодействие этических доминант христианства с индивидуально-авторской аксиологией в контексте ведущих философских, эстетических, социально-исторических тенденций эпохи.

В ходе исследования было выявлено, что главной сугубо украинской традиции творческого осмысления молитвы является лично-национальное и злободневно-политическое прочтение сакрального текста преимущественно с сохранением главных морально-духовных концептов первоисточника, а иногда и с существенными отклонениями от них. В русской поэзии верх одержала тенденция интерпретации Господней молитвы в лично-духовном ключе с ориентацией на сохранение первоначального религиозно-культового содержания.

Ключевые слова: Молитва Господня («Отче наш»); каноническая молитва; стихотворная (поэтическая) молитва; сакральный текст; художественная рецепция; украинская / русская поэзия.

I. Danylenko,

Petro Mohyla Black Sea State University, Mykolayiv, Ukraine

LORD'S PRAYER IN UKRAINIAN AND RUSSIAN POETRY (COMPARATIVE ANALYSIS AXIOLOGICAL PARADIGM)

The article discusses how the basic concepts of the sacred text of authoritative Christian prayer «Our Father» are perceived by Ukrainian and Russian poets. Based on the conviction that prayer is the mirror of man's spiritual maturity, and the Lord's Prayer is a model of prayerful appeal to God, that briefly presents all Christian teaching, the researcher set to find out the interaction of ethi-

cal dominants of Christianity with the individual- axiology and national identity of authors in the context of major philosophical, esthetic, social-historical trends of the era.

The study resulted in the conclusion that the main purely Ukrainian tradition of the creative perception of the prayer is personal-national and political understanding of the sacred text, which preserves all major moral and spiritual concepts of the original text, but sometimes changes them significantly. The most common variant poetic arrangements of the Lord's Prayer in Russian poetry is a paraphrase oriented search stylistic equivalent preserving essentially sacral-mystical ancient text.

Key words: *The Lord's Prayer («Our Father»); the canonical prayer; verse / poetic prayer; sacred text; artistic reception; Ukrainian poetry; Russian poetry.*